

۱۴۷۳۴۳۷

زمینه‌ی حقوق جزای عمومی

نگارنده

شادروان دکتر رضا نوربها

استاد دانشگاه شهید بهشتی

تجدید نظر شده توسط

دکتر عباس شیرازی

عضو هیات علمی دانشکده حقوق

با دیباچه

دکتر علی حسین نجفی ابرندآبادی

سرشناسه : نوربها، رضا، ۱۳۱۷ - ۱۳۸۹.
عنوان قراردادی: ایران. قوانین و احکام Iran. Laws, etc
عنوان و نام پدیدآور: زمینه‌ی حقوق جزای عمومی / نگارنده رضا نوربها، عباس شیری
مشخصات نشر : تهران: ویراست جدید؛ نشر میزان، ۱۳۹۶
مشخصات ظاهری : ۶۴۰ ص.
شابک : 978-964-511-838-7
وضعیت فهرست‌نویسی : فیا
موضوع : حقوق جزا -- ایران Criminal law -- Iran
موضوع : جرم‌شناسی -- ایران Criminology -- Iran
سناسه افزوده : شیری، عباس، ۱۳۴۱ -
رده‌بندی کنگره : ۱۳۹۵ از ۹ن/۳۸۰۰ KMH
رده‌بندی دهی : ۳۴۵/۵۵
شماره کتابشناسی : ۴۵۶۳۳۹۰

هرگونه کپی (اعماد چاپ، کپی، فایل الکترونیکی و...) از این اثر بدون اخذ مجوز از ناشر، خلاف قانون بوده و پیگرد قانونی دارد.
لطفاً در صورت مشاهده موارد رابه شماره تلفن‌های ذیل اطلاع دهید.

۱۰۳۰
نشر میزان
زمینه‌ی حقوق جزای عمومی
دکتر رضا نوربها
استاد دانشگاه شهید بهشتی
دکتر عباس شیری
عضو هیأت علمی دانشگاه تهران
ashiri@ut.ac.ir
ویراست جدید
چاپ اول: بهار ۱۳۹۶
قیمت: ۲۹۰۰۰ تومان
شماره: ۲۰۰۰ نسخه
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۱-۸۳۸-۷

دفتر مرکزی: خ شهید بهشتی، بعداز چهارراه سهروردی، خ کاووسی فر، کوچه نکیسا، پلاک ۳۲، تلفن ۸۸۵۴۹۱۳۱
فروشگاه مرکزی: خ انقلاب، رویروی درب اصلی دانشگاه تهران، ابتدای خ فخررازی، پلاک ۸۳، تلفن ۶۶۴۶۷۷۷۰
واحد بخش و فروش: خیابان سمیه، بین مفتح و فرصت، پلاک ۱۰۴، تلفن ۸۸۳۴۹۵۲۹-۳۱
وبسایت: www.mizan-law.ir mizannasher@yahoo.com

فهرست مطالب

- ۷..... دیباچه - به قلم دکتر علی حسین نجفی ابرندآبادی
- ۱۷..... پیش‌گفتار - به قلم دکتر عباس شیری
- ۱۳..... پیش‌گفتار چاپ اول
- ۱۵..... پیش‌گفتار چاپ دوم
- ۱۶..... پیش‌گفتار چاپ سوم
- ۱۸..... پیش‌گفتار چاپ بیست و هفتم
- ۲۱..... بخش اول - کلیات
- ۲۵..... فصل اول - مفاهیم حقوق جزای عمومی
- ۳۳..... فصل دوم - وابستگی‌های عمیق جزای عمومی
- ۴۳..... فصل سوم - منابع حقوق جزای عمومی ایران
- ۵۳..... فصل چهارم - بررسی مقدماتی چند مفهوم کلی در حقوق جزای عمومی
- ۶۱..... فصل پنجم - اعتبار مفاهیم کلی حقوق جزای عمومی
- ۷۳..... بخش دوم - طرح بررسی و تقسیم‌بندی سائل
- ۷۹..... گفتار اول - تحولات تاریخی بنیادها و اندیشه‌های حقوق جزا
- ۸۱..... فصل اول - تحولات تاریخی بنیادهای حقوق جزا
- ۸۹..... فصل دوم - تحولات تاریخی بنیادهای حقوق جزا در جامعه‌ی ایران
- ۹۷..... فصل سوم - اسلام تا مشروطیت
- فصل چهارم - مشروطیت تا عصر حاضر؛ تحولات قوانین در ایران و ایجاد
- ۱۰۳..... دادگستری جدید
- ۱۱۵..... فصل چهارم - تحولات تاریخی اندیشه‌های حقوق جزا

۱۴۳.....	گفتار دوم - پدیده‌ی مجرمانه
۱۴۵.....	فصل اوّل - کنش‌های مخالف نظم اجتماعی: «جرم»
۱۷۱.....	فصل دوم - مسؤول کنش‌های مخالف نظم اجتماعی: «مجرم»
۱۹۵.....	گفتار سوم - مجرم و مسؤولیت جزایی
۱۹۷.....	فصل اوّل - مجرم و مسؤولیت جزایی در شرایط عادی
۲۵۱.....	فصل دوم - مجرم و مسؤولیت جزایی در شرایط استثنایی
۳۴۹.....	گفتار چهارم - واکنش جامعه در قبال پدیده‌ی مجرمانه ۱- مجازات
۳۵۱.....	فصل اوّل - تاریخچه، اصول، صوصیات و اهداف مجازات‌ها
۳۵۹.....	فصل دوم - انواع مجازات، و دلایل له و علیه آن‌ها
۳۷۵.....	فصل سوم - اصول حاکم بر مجازات‌ها
۳۸۱.....	فصل چهارم - حکم به تعیین مجازات و معیارات حاصل در آن
۴۳۹.....	فصل پنجم - سقوط مجازات‌ها در برخورد با جرم و جرم انجام شده
۴۷۱.....	فصل ششم - اجرای مجازات‌ها و بازاجتماع مجرم (اعاده حیثیت)
۴۷۹.....	گفتار پنجم - واکنش جامعه در قبال پدیده‌ی مجرمانه ۲. قوانین تأمین و تربیتی
۴۸۱.....	فصل اوّل - تاریخچه، ویژگی‌ها و اهداف اقدامات تأمین و تربیتی
۴۸۷.....	فصل دوم - اجرای اقدامات تأمین و تربیتی در قوانین جزایی ایران
۴۹۷.....	نمونه پرسش‌های چهار گزینه‌ای و پاسخ آن‌ها
۶۰۷.....	فهرست تحلیلی مطالب
۶۳۵.....	فهرست منابع و مآخذ

«زمینه حقوق جزای عمومی» و استاد دکتر رضا نوربها

دیباچه به قلم دکتر علی حسین نجفی ابرندآبادی

حقوق، از جمله حقوق کیفری منابع متعددی دارد که در پرتو آنها شکل می‌گیرد و متحول می‌شود. حقوق کیفری عمومی ایران نیز از این قاعده کلی مستثنی نیست. قانون اساسی مشروطه و متمم آن، مصوب سال‌های ۱۲۸۵ و ۱۲۸۶ خورشیدی، چند اصل خود را که مقررات فراقنینی» نیز به آنها اطلاق می‌شود، به حقوق کیفری عمومی اختصاص داده است. و نه گذار وقت ایران، در پرتو این اصول، قانون مجازات عمومی که مواد آن را می‌توان «مقررات ماهوی تقنینی» نیز نامید در سال ۱۳۰۴ خورشیدی به صورت آزمایشی تصویب نمود. بدین ترتیب، حقوق کیفری موضوعه ایران متولد شد. حقوق کیفری عمومی، در این طرز استوار می‌دانیم، در پرتو منبع عمده دیگری که دکتربین، آموزه‌ها یا دیدگاه‌های دانشمندان حقوق کیفری نام دارد با گذر زمان متحول، بارور و غنی می‌شود. حقوق دانان کیفری چنانچه، که متأسفانه بسیاری از آنان اکنون در میان ما نیستند، با گفتار، نوشتار و نظریات خود در جهت حقوق کیفری ایران را آبیاری و تنومند کردند؛ یکی از این حقوق‌دانان که به‌طور شگفت‌انگیزی از بیان ما رفت شادروان استاد دکتر رضا نوربها بود.

گفتار، نوشتار و به‌طور کلی آثار استاد نوربها از ویژگی‌های چنانچه، موردار است. مرحوم نوربها، از یک سو پس از دانش‌آموختگی دوره کارشناسی حقوق وارد شغل قضایی شد و از سوی دیگر، با این تجربه قضایی و تصمیم به ادامه تحصیل، تحصیلات خود را تا سطح دکتری ادامه داد. پس از اخذ درجه دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، وارد دانشگاه و بدین ترتیب استاد دانشگاه شد و سرانجام با این دو اندوخته قضایی - دانشگاهی وارد کسوت وکالت نیز گردید. این ویژگی‌ها که وی را نسبت به بسیاری از استادان دانشکده‌های حقوق متمایز می‌کند در کلاس‌ها و نوشتارهای وی از جمله در «زمینه حقوق جزای عمومی»، اثر پیش رو، نیز قابل مشاهده و مطالعه است.

این کتاب که سال‌ها منبع درسی دانشجویان، مراجعه استادان، قضات و وکلا بوده است، مباحث نظری، حقوقی و قضایی را به زبان علمی ولی ساده به رشته تحریر درآورده است، به گونه‌ای که در زمان حیات استاد به حدود چهل چاپ، همراه با روزآمدسازی مطالب در هر ویراست، رسیده بود. بدین‌سان، «زمینه حقوق جزای عمومی» به‌نوبه خود در مقطعی از منابع تحول حقوق کیفری ایران محسوب می‌شود.

پس از فوت استاد، با توجه به تصمیم همسر محترم ایشان، سرکار خانم دکتر رضایی و نیز عنایت به وصیت آن استاد فقید مبنی بر این‌که همکاران برای تجدید چاپ آثار به‌جا مانده از ایشان همراهی و همکاری کنند، همکار محترم، جناب آقای دکتر عباس شیری که خود دانش‌ری استاد در سه مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی بودند، تقبل نمودند تا مطالب کتاب حاضر را با تکیه بر تحولات تقنینی - قضایی بعد از درگذشت جناب استاد روزآمد نمایند و آن را به چاپ رسانند و بدین‌سان - به گفته خورشان - دین خود را نسبت به استاد خویش ادا کنند.

در طول فرآیند بازبینی و بازرسی اثر پیش رو، دل‌نگرانی اصلی جناب دکتر شیری این بوده که از یک‌سو، سبک نگارش و پینش مطالب (پلان کتاب) و نظرات حقوقی نویسنده محترم حفظ و از سوی دیگر، مطابقت اثر، روزآمد گردد، به‌طوری‌که خواننده تحولات تقنینی و رویه قضایی سال‌های اخیر را نیز در «زمینه حقوق جزای عمومی» ملاحظه نماید. بدین ترتیب، جا دارد که از همکار بزرگوار جناب دکتر شیری که بنا بر ارادت ویژه‌ای که به استادان خود از جمله به استاد دکتر نوربها دارد - صمیمانه قدردانی و سپاس‌گزاری کنیم کوشش ایشان برای اجرای وصیت‌نامه شادروزان دکتر نوربها، فرایند روزآمدسازی کتاب حاضر را به سرانجام رساند و بدین ترتیب، امکان حضور «زمینه حقوق جزای عمومی» را در میان آثار موجود حوزه حقوق کیفری فراهم کرد و از همه مهم‌تر سبب شد که نسل کنونی دانشجویان حقوق، وکلا و قضات با دیدگاه‌ها و رویکرد حقوقی استاد نوربها آشنا شوند.

امید این‌که روان استاد فقید ما از ویراست جدید کتاب خود، که با انگیزه علمی - عاطفی روزآمد شده، راضی باشد.

علی حسین نجفی ابرندآبادی

تهران، ۳۱ فروردین‌ماه ۱۳۹۶ خورشیدی

پیش‌گفتار

به قلم دکتر عباس شیری^۱

چگونگی آشنایی با استاد

در سال ۱۳۶۱ وارد دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی شدم، دیری نگذشت که با استادی پر نشاط با انرژي روبرو شدم. همیشه خندان، خوش‌رو و خوش بیان بود. دکتر رضا نوریها، مرا معذوب شخصیت کم نظیر خویش ساخت. در نیمسال اول سال تحصیلی ۶۴-۶۵ درس جرم‌شناسی عمومی (۳) و در نیمسال بعدی حقوق جزای عمومی (۴) را با ایشان گذراندم. من به نظر، اعتماد به نفس در ارائه مطالب، تواضع و ادب، ترکیبی بی‌نظیر از شخصیت ایشان ساخته بود. آن روزها دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی مجموعه‌ای از اساتید برجسته را در خود جای داده بود و درخشش در میان آن‌ها کار ساده‌ای نبود. به کلاس درس استاد که می‌رفتی با دریایی از علم و ادب خارج می‌شدی و در این میان مرحوم استاد نیز، نگاه ویژه‌ای داشت.

مرحوم استاد مرا به حقوق کیفری علاقه‌مند ساخت. در کلاس جرم‌شناسی دوره کارشناسی این استاد بزرگوار هم شرکت کردم و نهایتاً در دوره کارشناسی ارشد دروس حقوق جزای عمومی و جرم‌شناسی و در دوره دکترا دروس جرم‌شناسی نظری و فلسفه حقوق کیفری را با ایشان گذراندم. در پایان‌نامه کارشناسی ارشد و رساله دکتری این‌جانب نیز به عنوان استاد مشاور از ایشان بهره‌مند شدم. آنچه بیش از همه ویژگی‌های دیگر مرا مجذوب شخصیت ایشان کرد، تواضع و ادب و احترام در مقابل دانشجویان بود. بارها شاهد بودم که در هنگام بحث علمی دانشجویان با استادان، بدون

هر گونه ملاحظه‌ای، نظر دانشجو را تأیید می‌کرد. ذره‌ای غرور و تکبر در وجودش راهی نداشت، حتی در دفتر کار خویش خارج از دانشگاه، با رویی گشاده به استقبال دانشجو می‌رفت و به سخنانش گوش می‌کرد. همیشه خندان و خوش‌رو، مهربان و دلسوز بود. نزدیک به سی سال ایشان را می‌شناختم و هرگز از ایشان بدخلقی و توهین به دیگران را مشاهده نکردم. در تدریس خویش بسیار منضبط بود، نه تکلیفی فراتر از توان و طاقت دانشجویان بر آنان تحمیل می‌کرد، نه نسبت به وضعیت علمی آنان بی‌توجه و بی‌مسئولیت بود. هرگز ندیدم که کتاب یا مقاله‌ای یا حتی تحقیق دانشجویی را به ستم بگیرد و ناچیز بشمارد، یا کار دانشجویان را بنام خویش به چاپ برساند. در هنگام نگارش پایان‌نامه ارشد و رسالهٔ دکترایها به ایشان مراجعه کردم و حتی مطالب اشتباه را به گونه‌ای تذکر می‌داد و ارشاد می‌کرد که دانشجو احساس ضعف و حقارت نکند و به ادامه کار تشویق شود. خودش را برتر از کسی توصیف نمی‌کرد و دربارهٔ همه اساتید، همواره، احتیاط سخن می‌گفت.

عدالت محور اندیشه‌هایش بود و به حاکمیت قانون سخت باور داشت، هرگز در مقابل قدرت کرنش نکرد و استقلال خویش را حفظ کرد. خداوند ایشان را مشمول رحمت واسعه خویش گرداند.

چگونگی روزآمد کردن کتاب:

با توجه به وصیت مرحوم استاد، همسر بزرگوار ایشان سرکارخانم دکتر معصومه رضایی که از شخصیت‌های فرهنگی و علمی هستند، به استاد بزرگوار جناب آقای دکتر نجفی ابرندآبادی مشورت نمودند که در خصوص تجدیدنظر در کتاب زمینهٔ حقوق جزای عمومی، چه اقداماتی باید صورت بگیرد. بعد از هم فکری در این صورت گرفته، با سایر اساتید، نهایتاً مسؤلیت بازنگری کتاب، بر اساس فرمایش استاد دکتر نجفی ابرندآبادی به این جانب واگذار گردید. این جانب هم به سبب مدیون بودن به مرحوم استاد دکتر نوربها انجام وظیفه نموده و این مهم را عهده‌دار شدم.

با تصویب قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) و متعاقباً قانون آیین دادرسی کیفری (۱۳۹۲) تغییرات کلی در مباحث حقوق کیفری عمومی ایجاد شد که کلاً کار روزآمدسازی و تجدیدنظر را بسیار سخت و دشوار نمود. تغییرات شکلی و ماهوی ایجاد شده در قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) به حدی است که کتاب جدیدی را با

ساختار کلی کاملاً متفاوت اقتضاء می‌کند. به همین جهت اصلاح کتاب‌های قبلی، حتی توسط خود مؤلف هم، وافی به مقصود نخواهد بود. پذیرش انتقادات وارده بر قانون مجازات اسلامی (۱۳۷۰) و اصلاح آن‌ها در قانون ۱۳۹۲، پیش‌بینی موارد مرتبط با حقوق جزای عمومی در قانون آیین دادرسی کیفری (۱۳۹۲) نظیر فوت، جنون و مقررات مربوط به اطفال و نوجوانان و نظایر آن‌ها، بازگشت به اصل قانونی بودن جرم و مجازات، پذیرش نهادهای حقوق عرفی به طور گسترده‌تر مثل درجه بندی مجازات‌ها، مرور زمان، طبقه‌بندی سن مسؤلیت کیفری، پیش‌بینی رشد مسؤلیت کیفری، محدود ساختن قلمروی استفاده از اقدامات تأمینی و تربیتی و موارد دیگر، در واقع یک حقوق کیفری جدیدی را بنیان نموده است. قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) هم‌چنین تحت تأثیر تحولات جامعه‌شناسی و کیفرشناسی و بزه‌دیده‌شناسی نهادهای خاص را وارد قلمروی حقوق جزای ایران نموده است که نشان دهنده تغییر جهت در سیاست جنایی ایران است.

نهاد مجازات‌های اجتماعی جایگزین حبس، نظام نیمه آزادی و پیش‌بینی نهاد تعویق صدور حکم از مهم‌ترین این تحولات محسوب می‌شود. از طرفی تغییرات به عمل آمده درباره تعدد جرم، تعلیق مجازات و آزادی مشروط با رویکرد سخت‌گیرانه صورت گرفته است که بازگشت به سیاست جنایی سخت‌گیرانه نیز می‌باشد. نگارش کتاب جدید براساس تحولات یاد شده، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. ولی، به دلایل پیش گفته، تجدیدنظر در این کتاب را برعهده گرفتیم.

نکات زیر در این خصوص لازم به تذکر است:

۱- نحوه نگارش مرحوم استاد و نظرات خاص ایشان، مدنظر این جاب قرار داشت و تلاش کردم تغییری در آن ایجاد نکنم. بنابراین، از طرح دیدگاه‌های مخالف و یا ارجاع به کتاب و مقالات خودداری گردید.

۲- رویه قضایی مورد استناد در متن اصلی حفظ گردید و موارد معدودی به آن‌ها اضافه گردید. تحلیل رویه قضایی به ویژه بر اساس تحولات قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. از این‌رو، در چاپ بعدی تصمیم دارم، آراء جدید را مورد بحث قرار دهم و از این نظر نیز کتاب را روزآمد نمایم.

۳- هر مطلبی که مرتبط با قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) و قانون آیین دادرسی کیفری (۱۳۹۲) باشد، توسط این‌جانب به متن افزوده شده است و بدین‌ترتیب از نوشته‌های مرحوم استاد متمایز است.

۴- بخش منابع ارشادی کتاب، به دلیل تغییر چاپ و صفحات کتاب‌های مورد اشاره و ضرورت بازنگری و روزآمد کردن آنها حذف گردید. تصمیم دارم در چاپ بعدی به صورت زیرنویس منابع مهم هر بحث را در جای خود ذکر نمایم.

۵- تجدیدنظر در صص ۲۳ تا ۱۷۰ توسط سرکارخانم دکتر یاسمن خواجه‌نوری به عمل آمده است که بدین وسیله از ایشان کمال تشکر و سپاس را دارم، آن قسمت را ملاحظه و اصلاحات مختصری در آن به عمل آوردم. اصلاحات انجام یافته توسط ایشان نیز محاوره به رایین جدید بوده که بدین‌وسیله از متن اصلی قابل تشخیص است.

۶- حدود صد صفحه از چاپ قبلی کتاب به دلیل تغییر قانون حذف گردیده است. در حد حفظ سابقه تاریخی مباحث مواد قانونی قبلی، در این ارتباط در متن کتاب باقی مانده است.

۷- در پایان کتاب نمونه پرسش‌ها و پاسخ‌های مرتبط با حقوق جزای عمومی ذکر شده بود که تغییرات لازم در پرسش‌ها و پاسخ‌ها انجام داده و ایجاد کردم.

در پایان از استاد محترم جناب آقای دکتر نجفی برنآادی به جهت اعتمادشان به این‌جانب، کمال تشکر و قدردانی را دارم. هم‌چنین از استاد جناب آقای دکتر اردبیلی که همواره مشوق و راهنمای این‌جانب درباره تجدیدنظر این کتاب بوده‌اند، و از خانواده محترم استاد به ویژه سرکارخانم دکتر معصومه رضایی و مه‌لین امیر همایون نوربها که امکان تجدید نظر در کتاب مرحوم استاد را در اختیار این‌جانب قرار دادند کمال تشکر و قدردانی را دارم. هم‌چنین از همکاری فاضل و گرانبه‌ایه جناب آقای دکتر امیر حسین نیازپور و همسر گرامی ایشان سرکار خانم دکتر یاسمن خواجه‌نوری سپاسگزاری می‌نمایم.